

Primož Krašovec

ŠE ENKRAT O NEOLIBERALIZMU II: POLITIKA

POVZETEK

Članek se začne s kritiko razumevanja neoliberalizma kot zarote političnih elit in kot procesa množičnega razlaščenja, prek katere preidemo k poskusu pozitivne teoretske opredelitve razmerja med državo in ekonomijo v neoliberalizmu. V nasprotju s številni uveljavljenimi interpretacijami neoliberalizem ne pomeni šibke, temveč močno državo, tako, ki se sicer nekoliko oddalji od ekonomije, a le zato, da bi se lahko z njo povezala tesneje in drugače kot v predhodni, »fordistični« obliki kapitalizma. Država danes skrbi predvsem za vzpostavljanje in ohranjanje konkurenčnega ekonomskega reda in vzgojo podjetnih subjektov. Nova vloga države prinaša tudi njeno institucionalno preobrazbo od demokracije k tehnokraciji in spremembo socialne politike, ki je v sedanjosti usmerjena predvsem k aktivaciji prejemnikov socialne pomoči.

Ključne besede: neoliberalizem, država, ekonomija, tehnokracija, nova socialna politika

ONCE AGAIN ON NEOLIBERALISM II: POLITICS - ABSTRACT

This article begins with a critique of interpretations of neoliberalism as a conspiracy of political elites and as a process of mass expropriation, continuing with a positive theoretical definition of the relationship between the state and the economy in neoliberalism. Contrary to established views, a neoliberal state is not a weak state, but a strong state - one which somewhat distances itself from the economy, but only in order to be able to involve itself with the economy more closely and also differently than during the previous, "Fordist" period of capitalism. Today the state mostly concerns itself with establishing and maintaining competitive economic order and producing entrepreneurial subjects. This new orientation of the state also implies its institutional transformation from a democracy to a technocracy and a change in state social policy toward the welfare recipients.

Keywords: neoliberalism, the state, the economy, technocracy, new social policy

UVOD

To je drugi članek izmed treh v seriji člankov o neoliberalizmu. V prvem smo se ukvarjali z ekonomsko razsežnostjo neoliberalizma, v tem pa nadaljujemo s politično, tema tretjega članka bosta mikrosocialni in psihološki vidik neoliberalizma.

Prva in osnovna težava, ob katero zadenemo – vsaj v lokalnem intelektualnem prostoru – pri obravnavi neoliberalizma, je vprašanje, kdo je akter neoliberalizma, kdo ga uvaja in zakaj. Uveljavljen odgovor je, da gre za zaroto skrivnostnih »elit«, ki izvajajo neoliberalizem v »interesu kapitala«. Takšna predstava je, marksovsko rečeno, fetišistična, saj površinsko pojavno obliko družbenih razmerij v kapitalizmu, tj. očitno dejstvo, da to, kar ponavadi imenujemo neoliberalne politike ali reforme, izvajajo ljudje na visokih političnih položajih, tolmači kot izvor teh reform; torej obrne red vzročnosti. Ideološki postopek je podoben kot v primeru fetiša denarja. Ker nam izvor družbene moči denarja ni neposredno razviden zaradi posebne in za kapitalizem značilne asocialnosti načina družbene organizacije produkcije in menjave, se nam spontano zdi, da moč denarja izhaja iz njega samega. Zdi se, kot da je moč nekakšna naravna družbena lastnost denarja samega in niso družbena razmerja, ki so investirana v denar, tista, ki mu v kapitalizmu dajejo njegovo izjemno družbeno moč (Heinrich, 2006).

Podobno je z interpretacijami neoliberalizma na način teorije zarote »elit« – posebitve določenih družbenih razmerij (politične in ekonomske) dominacije se nam spontano zdi kot njihov izvor. Takšen, fetišističen pogled zato problem nujno kaže v koruptivnosti političnih in pohlepu ekonomskih »elit« (kot njihovi naravni družbeni lastnosti). Rešitve pa vidi v nekakšni moralni renesansi, tj. namestitvi poštenih in etičnih oseb na pomembne politične in ekonomske položaje, v »novih obrazih na političnem parketu« ipd.

Druga ovira, ki pogosto onemogoča razumevanje neoliberalizma, je interpretacija neoliberalizma kot oblike množične kraje oziroma razlaščenja. Ta pristop, ki je značilen za keynesovske in socialdemokratske kritike neoliberalizma, neoliberalizem vidi kot posebno obliko družbene razdelitve oziroma, konkretnije, delitve družbenega dohodka med plače in profite. V primerih, ko je mogoče empirično izmeriti in pokazati upadanje deleža plač in naraščanje deleža profita v BDP, ta pristop v strogem pomenu ni napačen, a je nezadosten, saj podobno kot interpretacije neoliberalizma kot zarote »elit« ostaja na ravni površinskih pojavnih oblik in se ne ukvarja z notranjimi družbenimi procesi, ki producirajo družbeno neenakost.

Uveljavljena keynesovska kritika neoliberalizma poudarja pomen visokih plač in s tem agregatnega povpraševanja za uspešno delovanje kapitalističnih ekonomij, a ne more pojasniti, zakaj so zniževanja plač, množična odpuščanja in varčevalni ukrepi s perspektive kapitala v krizi ne le racionalni, temveč tudi nujni, saj ne upošteva protislovnega značaja kapitalističnega načina produkcije ter njegove nagnjenosti k uničujočim krizam in recesijam (McNally, 2012). Za socialdemokratske kritike, ki ne upoštevajo strukturne iracionalnosti kapitalističnega načina produkcije, neoliberalizem pomeni le slabo oziroma iracionalno ekonomsko politiko, zaradi česar rešitev vidijo v razsvetljevanju in prepričevanju

oblikovalcev ekonomske politike, medtem ko jim sistemska racionalnost »iracionalnih« neoliberalnih ekonomskih politik ostaja nevidna.

V obeh omenjenih primerih ostaja nepojasnjeno tudi razmerje med ekonomijo in državo. Po eni strani naj bi bil neoliberalizem napad na državo (ne le socialno državo, temveč državo kot tako), tj. igra ničelne vsote med državo in ekonomijo, kjer lahko, denimo v primeru privatizacije prej državnega podjetja, govorimo o delni zmagi ekonomije in rečemo, da je zdaj več neoliberalizma (pri čemer neoliberalizem ne pomeni nobene bistvene spremembe v delovanju države in ekonomije, le širjenje predobstoječe ekonomske logike na nova področja).

A hkrati je tudi očitno, da privatizacije izvaja država sama, pobuda za privatizacije ne prihaja od zunaj, iz ekonomije (denimo na način organizacije privatnih oboroženih milic podjetnikov in ekonomistov, ki potem napadejo vlado in parlament ter od države izsilijo privatizacije). Stvari se še dodatno zapletejo, če upoštevamo tudi t. i. strukturne reforme, tj. notranje, endogene spremembe javnih institucij, denimo zdravstvenega, pokojninskega ali izobraževalnega sistema, ki jih izvaja država sama brez formalne spremembe lastništva (privatizacije).

DRŽAVA IN EKONOMIJA V NEOLIBERALIZMU

Če ne sprejmemo interpretacij neoliberalizma kot:

- zarote »elit«, motivirane z njihovo inherentno in neizogibno koruptivnostjo (do neoliberalizma pride, ko politične elite popustijo pod pritiskom »kapitalskih lobijev« in se jim pustijo premamiti ali podkupiti za neoliberalne ukrepe);
- množične kraje in razlaščenja, ki se kažeta v naraščajoči neenakosti in ki ju motivirata pohlep in iracionalnost določevalcev ekonomske politike (neoliberalizem je rezultat kombinacije provincialne politične kulture, v kateri so politične in ekonomske elite pomešane);
- šibke pravne države, ki te povezave omogoča ali pa jih vsaj ni zmožna učinkovito preganjati;
- pohlepa po kratkoročnih profitih, ki je dolgoročno ekonomsko iracionalen, saj škodi agregatnemu povpraševanju;
- igre ničelne vsote med državo in ekonomijo, kjer ekonomija od zunaj napada državo, jo slabi, onemogoča in izčrpava;

moramo odgovoriti na tri kompleksna vprašanja, ki uhajajo tako dnevno-političnemu medijskemu poročanju kot tudi večini lokalnih strokovnih razprav o neoliberalizmu.

Ta vprašanja so:

- kakšno je v neoliberalizmu strukturno razmerje med politiko in ekonomijo oziroma med državo in kapitalom,
- kakšna sistemska racionalnost določa na prvi pogled iracionalno neoliberalno ekonomsko politiko,
- kakšna je družbena logika neoliberalnega spreminjanja tudi socialnih in političnih institucij, ki pri tem ostajajo javne.

Razmerje med državo in ekonomijo v kapitalizmu

V kapitalističnih družbah nasploh, in to velja tudi za neoliberalno različico kapitalizma, sta država in ekonomija povezani na poseben, protisloven način. Gre za formalno ločeni družbeni polji, ki pa sta povezani ravno prek oziroma skozi svojo ločenost. Kapitalistična ekonomija lahko deluje le na določeni distanci od politične oblasti kot zgodovinsko poseben način organizacije družbene produkcije, ki ne temelji (ali vsaj ne v celoti) na neposrednih, osebnih razmerjih družbene dominacije, temveč na pogodbah med pravno-formalno svobodnimi in enakimi osebami. Razredno razmerje – kot čisto ekonomsko in za kapitalistično ekonomijo značilno razmerje družbene dominacije – je privatno, nepolitično razmerje, ki se med pogodbenima partnerjema vzpostavi s prostovoljnim prenosom nadzora nad delovno silo enega k drugemu (Hirsch, 2014, str. 8–28).

Po drugi strani je kapitalistična država družbeno polje skoncentrirane politične in le politične moči, ki se zgodovinsko vzpostavi ravno s svojo ločitvijo od ekonomije, ki s tem postane privatna. Moč denarja in politična moč sta v kapitalističnih družbah vsaj načeloma in formalno ločeni: prva spada v ekonomsko in druga v politično polje. Njuno mešanje je protizakonito in moč denarja, ki poskuša vplivati na politiko, velja za korupcijo, medtem ko poskus neposrednega političnega vmešavanja v ekonomsko polje velja za diktaturo (Gerstenberger, 2007, str. 662–687). Borut Pahor se sicer lahko fotografira z delavci, a jim ne more diktirati, kaj in kako naj delajo. Donald Trump s svojim osebnim bogastvom sicer lahko financira razkošno predsedniško kampanjo, a ne more kupiti ameriškega kongresa.

A to hkrati ne pomeni, da sta ti dve polji neodvisni drugo od drugega – povezani sta ravno v svoji ločenosti oziroma na način medsebojne ločitve. Privatna ekonomija deluje na podlagi splošnih pravil in zakonov, ki jih določa od posameznih privatnih oseb in interesov neodvisna instanca, država, ki ob tem tudi zagotavlja spoštovanje pogodb in kaznuje kršilce zakonov. Po drugi strani tudi država ni neodvisna od ekonomije, temveč je v razmerju do nje relativno avtonomna, saj mora, prvič, da bi sploh lahko financirala svoje delovanje, pobirati davke in ima, drugič, za svoj predmet vladanja ravno družbo in s tem tudi (oziroma predvsem) ekonomske teme in probleme, le da teh ne upravlja neposredno, temveč posredno, s spreminjanjem in prilagajanjem zakonodaje, upravljanjem nacionalne valute, razvojem splošne družbene infrastrukture ipd. (Heinrich, 2013, str. 219–243).

Neoliberalnih reform od osemdesetih let 20. stoletja naprej, kljub mnogim primerom korupcije in konfliktov interesov, niso izvajale le korumpirane in z ekonomskimi elitami povezane vlade. Mnoge neoliberalne reforme so uvedle tudi iskreno levičarske in nekorumpirane vlade (denimo Mitterandova v Franciji), medtem ko so vlade, ki so si v Sloveniji naglo sledile med letoma 2008 in 2014, izvajale neoliberalne reforme ne glede na to, ali so bile nominalno leve ali desne, in ne glede na to, ali je šlo za z ekonomskimi elitami tesno povezane stare ali še neizkušene nove politične obraze. Neoliberalizma torej ne moremo izpeljati iz korupcije ali koruptivnosti, zato se moramo vprašati, kakšna je sistemska logika neoliberalnih reform.

Sistemska racionalnost neoliberalne ekonomske politike

Koncept relativne avtonomije kapitalistične države (ki zaradi tega ni nič manj kapitalistična oziroma je kapitalistična natanko na način svoje relativne avtonomije, povezanosti-v-ločenosti z ekonomijo) nam lahko pomaga uiti dvema nasprotnima si, a vendar napačnima interpretacijama neoliberalizma, in sicer videnju neoliberalizma kot zarote, kjer država nastopa kot orodje ali funkcionalni podaljšek kapitala (ali »centrov moči«, »kapitalskih lobijev« ipd.), in videnju neoliberalizma kot sicer svobodne, a iracionalne ekonomske politike posameznih držav. Če prva interpretacija kapitalistično državo vidi kot neizogibno korumpirano, jo druga – nasprotno, a ravno tako napačno – vidi kot absolutno avtonomno, kot sicer trenutno iracionalnega političnega akterja, ki pa lahko načeloma ekonomsko politiko določa bolj ali manj svobodno.

A v dejanski politični praksi posameznih kapitalističnih držav ni tako. Medtem ko je v času gospodarske rasti še mogoče eksperimentirati s širitvijo obsega socialnih pravic ter političnim dvigovanjem življenjskega standarda in splošne družbene blaginje, se v krizi in recesiji politični manevrski prostor posameznih držav drastično zoži in politično prioriteto dobijo ukrepi za reševanje kapitala oziroma ponoven zagon ekonomskega sistema, čeprav to pomeni (vsaj) kratkoročni upad standarda in zmanjšanje obsega družbene blaginje. To se ne zgodi zato, ker bi bila država orodje kapitala,¹ temveč zato, ker je, čeprav relativno avtonomna, še vedno politična forma kapitalizma, ki politično teži k reprodukciji kapitalističnega sistema kot takega. Slednje se še posebej jasno pokaže v krizi, ko je, denimo zaradi težav, v katerih se znajdejo pomembne banke in finančne institucije, ogroženo ne le delovanje posameznih podjetij, temveč ekonomije kot take.

Politično prioriteto zato dobi reševanje finančnega sistema kot »motorja« ekonomije, ki šele omogoča tako zagon kot razširjeno reprodukcijo kapitalistične akumulacije,² kar pomeni, da je manj proračunskega denarja na voljo za socialne storitve. To nadalje pomeni, da se revščina povečuje ne le zaradi povečane brezposelnosti, temveč tudi zaradi zmanjšanja možnosti dostopa do socialnih storitev države, ki del proračuna namenja reševanju bank, hkrati pa ima ravno zaradi recesije, ki pomeni zmanjšanje ekonomske aktivnosti, tudi drugače manj davčnih prihodkov. Logika recesije je zato spirala socialnega opustošenja. A v kapitalizmu je edini način reševanja kriz uničenje neproduktivnih in nekonkurenčnih kapitalov ter znižanje višine mezd do stopnje, ki omogoča ponoven ekonomski zagon, katerega pogoj pa je delujoč finančni sistem. *Bail-outs* bank, proračunski rezi in varčevalni ukrepi tako niso iracionalni politični ukrepi, s perspektive kapitalistične racionalnosti so povsem ustrezni, a hkrati pričajo o družbeni iracionalnosti kapitalističnega sistema kot takega.

A neoliberalizma ne moremo zreducirati le na krizo oziroma le na specifično obliko političnega upravljanja krize (*bail-outs* bank, privatizacije kot enkratne finančne injekcije v

1 Kar bi lahko domnevno spremenili denimo tako, da bi oblast zasedla levica in državo kot razredno nevtravno orodje preprosto uporabila kot orodje delavskega razreda ali, v blažji socialdemokratski različici, kot orodje razsvetljenega in izobraženega srednjega razreda

2 Glej poglavje o financiaciji v prvem delu.

opustošene državne proračune, proračunski rezi, varčevalni ukrepi). Če se preusmerimo od sprememb v delovanju ekonomije³ k delovanju javnih institucij, lahko opazimo nekatere spremembe, ki niso bile odziv na krizo, temveč so trajnejše in temeljnejše od akutnih protikriznih ukrepov.

Neoliberalne strukturne reforme javnih institucij

S tem vprašanjem se bomo podrobneje ukvarjali kasneje, in sicer v poglavju o novi socialni politiki, zato ga bomo tu le načeli v zelo splošnih in osnovnih potezah. Morda najpomembnejša teoretska razsežnost raziskave te problematike, ki je v lokalnih razpravah o neoliberalizmu precej spregledana, je to, da empirično pokaže, da neoliberalizem ravno ni igra ničelne vsote med ekonomijo in državo, da neoliberalizem ni preprosto vdor ekonomske racionalnosti na področje politike, temveč da gre za strukturne spremembe delovanja javnih institucij, ki jih ne moremo reducirati le na vnos tržnih mehanizmov od zunaj. V tej perspektivi neoliberalizem ne pomeni uklanjanja javnih institucij ekonomski logiki ali ekonomskim načelom, temveč morda usodno spremembo samega razmerja med državo in ekonomijo, ki pomeni tudi spremembo obeh členov tega razmerja, torej ne pusti nedotaknjene niti ekonomije.

Neoliberalizem namreč ni vrnitev k čistemu, nebrzdanemu *laissez faire* kapitalizmu 19. stoletja z minimalno ali vitko državo v vlogi nočnega čuvaja. Tako v ekonomski teoriji kot v praksi neoliberalizem pomeni ravno odmik od načela *laissez faire*, a v smeri, ki ne vključuje državnega planiranja ekonomije in državnega upravljanja javne blaginje skozi redistribucijo, temveč v smeri aktivne državne politike vzpostavljanja, razvijanja in ohranjanja ekonomskega reda, ki temelji na konkurenci, s pomočjo tako pravnih kot represivnih sredstev. Tudi neoliberalna teorija sama zavrne *laissez faire* model kot naiven in preide od smithovske domneve o naravni nagnjenosti ljudi k trgovanju (naivnost tega modela naj bi ravno pripomogla k zlomu in zatonu liberalnega kapitalizma 19. stoletja in tlakovala pot vzponu državnega socialnega kapitalizma 20. stoletja) k poudarjanju nujnosti budnega in aktivnega delovanja države, ki mora vzpostavljati in ohranjati pravni okvir, ki omogoča konkurenčno in podjetniško delovanje, ter hkrati aktivno vzgajati in disciplinirati ljudi, da se bodo dejansko obnašali kot podjetniki in svoja družbena razmerja organizirali po načelih konkurence (Foucault, 2015). To pomeni, da mora država prevzeti aktivno vlogo v oblikovanju izobraževalne in vzgojne politike, spremeniti socialno politiko, v kateri mora večjo vlogo dobiti aktivna skrb posameznikov zase, spremeniti delovno zakonodajo in fleksibilizirati trge delovne sile, vlagati v razvoj tehnoloških inovacij ter povečati družbeno disciplino in zaostri kaznovalno politiko (Wacquant, 2008, str. 110–134). Posamezniki se ne rodijo kot podjetniki in družbena razmerja konkurence se ne vzpostavijo spontano, sama od sebe, zaradi česar je aktivna, intervencijska vloga države osrednji del neoliberalnih političnih strategij.

To tudi pomeni – v nasprotju z uveljavljenim stereotipom, da neoliberalna država ni šibka, temveč, nasprotno, močna. Le močna država lahko omeji in pogojuje dostop do socialnih

3 Z ekonomskim vidikom neoliberalizma smo se ukvarjali v prvem članku.

storitev in denarne pomoči ter fleksibilizira trg delovne sile kljub protestom in stavkam. Le močna država lahko uvede drastične spremembe izobraževalne in znanstvene politike. Le močna država lahko reformira zdravstvene in pokojninske sisteme (Bonefeld, 2013), pri čemer ravno ne gre za vnašanje ekonomskih načel v javne institucije od zunaj, temveč za hkratne spremembe tako delovanja in načina organizacije javnih institucij kot ekonomske politike, delovnih razmerij in finančnega sistema.

Tisto, kar se v neoliberalizmu spremeni, je samo razmerje med državo in ekonomijo; država se po eni strani odmakne od ekonomije in poveča obseg svoje relativne avtonomije, a le zato, da bi lahko tako okrepljena aktivneje in učinkoviteje posegala ne le v ekonomijo, temveč v družbo nasploh (prek vzgoje podjetnih državljanov tudi zunaj delovnega oziroma podjetniškega časa, v institucijah vseživljenjskega izobraževanja ali na tečajih upravljanja tveganj ali seznanjanja z dobrimi praksami iz tujine za javne uslužbence ipd.).

TEHNOKRACIJA

Konkretni mehanizem tega odmika, ki hkrati omogoča tesnejšo povezanost med neoliberalno državo in družbo, so politični eksperimenti v smeri tehnokracije, značilni tako za politično ureditev EU kot za spremembe v političnem ustroju posameznih nacionalnih držav. Neoliberalna sprememba razmerja med državo in ekonomijo pomeni razvoj tehnokratskih institucij in načinov vladanja na eni strani ter razvoj konkurenčne ekonomske ureditve in vzgojo podjetnih subjektov na drugi strani.

Tehnokracija na ravni EU

Proces t. i. evropske integracije je hkrati proces razvoja novih, nadnacionalnih političnih institucij, kot so Evropska komisija, Evropski svet in Evropski parlament. A politična vloga in moč Evropskega parlamenta, ki na nadnacionalni ravni imitira nacionalne demokratične politične institucije, je resno omejena, saj je v praksi večinoma zreduciran na rutinsko potrjevanje pobud in strategij drugih institucij. Te pa niso demokratične niti po – že tako omejenih – merilih meščanske demokracije, saj jih nihče ne voli in niso odgovorne nobenemu ljudstvu, hkrati pa prevzamejo nase del političnih pristojnosti, ki so bile prej v domeni posameznih nacionalnih vlad.

Morda najboljši primer nove oblike izvajanja evropske politike je Evropska centralna banka (ECB), ki je politično neodvisna institucija, kar ne pomeni le tega, da njeno osebje ni voljeno, tj. podvrženo demokratičnim političnim postopkom, temveč pomeni (kar je še pomembnejše), da tudi njena »program« in način dela ne moreta biti predmet demokratične razprave in odločanja. Delovanje ECB je avtonomno ter usmerjeno v ohranjanje visoke vrednosti evra in nizke stopnje inflacije. Avtonomnost ECB pomeni predvsem, da si lahko cilje in metode delovanja določa sama ne glede na socialne učinke te monetarne politike (npr. ohranjanje nizke inflacije za vsako ceno lahko pomeni višjo stopnjo brezposelnosti) oziroma da se odpor proti tem socialnim učinkom ne more prevesti v politično učinkovito obliko. Monetarna politika držav, ki so sprejele evro, tako ni več demokratična.

Podobno velja za Evropsko komisijo (EK), ki, poleg drugega, skrbi za uveljavljanje določil Maastrichtske pogodbe in Pakta o rasti in stabilnosti (omejitev javnega dolga držav članic EU na 60 odstotkov BDP in letnega proračunskega primanjkljaja na tri odstotke BDP). Od leta 2011 naprej to počne s pomočjo institucije t. i. evropskega semestra, ko posamezne države članice svoj proračunski načrt predložijo v pregled EK, še preden o njem odločajo nacionalni parlamenti. To pomeni, da se v veliki meri dedemokratizira tudi fiskalna politika, tj. odločanje o sestavi in razporeditvi javnih proračunov.

Tretje pomembno področje dedemokratizacije oziroma tehnokratizacije je mejna in migracijska politika EU, ki se je začela z uvedbo schengenskega mejnega režima, v okviru katerega morajo vse države članice, katerih meje so hkrati zunanje meje EU, sprejeti določena pravila upravljanja in nadzorovanja meja in migracij, posebej nelegalnih. Nadaljevala se je z ustanovitvijo nadnacionalne agencije za nadzor zunanjih meja EU Frontex ter agencije za zbiranje in primerjalne analize podatkov o migracijah Eurosur. V času t. i. begunske krize poleti in jeseni 2015 se je schengenski režim sicer začasno »skrhal«, ko so posamezne države začele zapirati meje in omejevati dostop beguncev do svojega ozemlja, a se proces vzpostavljanja nadnacionalne, tehnokratske mejne in migracijske politike EU nadaljuje z načrti za ustanovitev nove zunanjemejne agencije z večjim proračunom in pooblastili, kot jih ima Frontex.

Politične spremembe, s katerimi vse večjo moč dobivajo strokovne institucije (kot sta Evropska komisija in Evropska centralna banka) in vse manj pristojnosti ostaja klasičnim demokratičnim institucijam, kažejo, da neoliberalizem nima težav z državo, temveč z demokracijo (Mirowski, 2009, str. 440–446). Demokratični vpliv množic lahko zmoti potek velike neoliberalne preobrazbe, zaradi česar vse več politične moči in vpliva dobiva stroka. Proces evropskih integracij dedemokratizira ekonomsko, fiskalno in varnostno politiko, s čimer posameznih držav ne oropa njihove suverenosti, kot trdi pogosti stereotip (Gilmore, 2014), temveč njihovo suverenost hkrati okrepi in redefinira – suverenost, vsaj kar se tiče ekonomskih, proračunskih in varnostnih vprašanj, ni več suverenost ljudstva, temveč suverenost stroke.

Tehnokratske politične reforme, s tem ko oddaljijo izvajanje državne politične oblasti od družbe ter demokratičnih mehanizmov in nadzora, povečajo moč tako posameznih držav kot nadnacionalnih političnih institucij in šele omogočijo izvajanje neoliberalnih strukturnih reform, ki bi bilo drugače precej oteženo. Tehnokracija je politična forma konkurenčne neoliberalne kapitalistične družbe in tehnokratske spremembe političnega delovanja in institucij zagotavljajo neoliberalnim politikam trajnost in obstojnost, ki bi drugače lahko bili ovirani. Konkreten primer je že omenjena kontinuiteta neoliberalnih politik slovenskih vlad, ki so se med letoma 2008 in 2014 naglo menjale oziroma vse končale svoj mandat predčasno, a so vse izvajale podobne politike ne glede na to, ali so bile nominalno leve ali desne. Tehnokracija pomeni institucionalni in pravni okvir, ki demokratičnim institucijam in postopkom (denimo referendumu v primeru grškega oxi), ki jih sicer ne odpravlja, onemogoča motenje poteka neoliberalne politične in družbene transformacije.

Tehnokracija na ravni posameznih držav

Neoliberalne politične spremembe na evropski ravni potekajo hkrati s spremembami pri nacionalnih političnih institucijah in akterjih ter vplivajo tudi na njihovo delovanje. V meščanskih kapitalističnih demokracijah je državna politika v vsakem primeru ločena od družbe, deluje na določeni distanci, kjer državljani in državljanke ne odločajo neposredno, temveč so občasno pripuščeni k političnemu odločanju oziroma vsaj k izbiri tistih, ki odločajo (Hirsch, 2014, str. 1–8). Po volitvah v relativno avtonomnem polju državne politike to izvajajo politični profesionalci, ki – vsaj deklarativno – delujejo v javnem, tj. skupnem ali občem interesu, interesu, ki presega partikularne, privatne interese posameznih družbenih skupin. To pomeni določeno emancipacijo od političnih hotenj, želja in teženj »ljudstva« že na ravni osnovne institucionalne kulture profesionalne politike – biti profesionalen, resen, državniški politik pomeni ravno videti dlje in onkraj posameznih partikularnih in privatnih interesov, ne popuščati ne pritisku ulice ne lobijev. Onkraj dnevnopolitičnih novinarskih frazemov biti državniški oziroma obnašati se državniško pomeni sprejeti in ponotranjiti politično racionalnost, ki sledi iz ločenosti države in družbe v kapitalizmu.

Ta težnja političnega polja k emancipaciji od političnih zahtev in impulzov množic se v procesu evropskih integracij dodatno intenzivira, saj relativna avtonomnost države (delovanje v smeri zagotavljanja konkurenčnosti, učinkovitosti in varnosti družbe z določene distance) dobi institucionalno in pravno infrastrukturo v obliki od posameznih nacionalnih prostorov ločenih pogodb, sporazumov in institucij. Posamezne stranke tako ne nastopajo več kot nosilke političnih programov (ki še nosijo sledove zavezanosti »suverenosti ljudstva« meščanskih demokracij), temveč kot strokovne ekipe, sestavljene iz ekonomistov, pravnikov in PR-ovcev (Hirsch, 2014, str. 171–193). Najbolj neposreden izraz tehnokratskega obrata v evropski politiki so oktroirane tehnične vlade, kot je bila Montijeva v Italiji v letih 2011–2013, a hkrati je vsaka vlada v EU vsaj deloma tehnična, saj ne more, vsaj če ne želi tvegati resnih ekonomskih in političnih sankcij, kršiti splošnih, objektivnih in na nadnacionalni ravni določenih pravil in regulacij. V teh razmerah posamezne politične stranke postajajo tehnokratski politični projekti, ki ne predstavljajo posameznih razredov in ne delujejo v imenu političnih idej, temveč drug z drugim tekmujejo v ponujanju tehničnih rešitev za domnevno objektivno dane probleme. Tisto, kar je reprezentirano v formalno še vedno reprezentativnih demokracijah, niso več družbeni razredi ali politične ideje, temveč kompetence posameznih političnih projektov za reševanje tehničnih problemov.

Ta oblika politične reprezentacije je v celoti omejena na medijski prostor kot prostor, ki ni več javen v klasičnem pomenu (javnost kot prostor svobodnega izražanja in spopada političnih idej med enakimi udeleženci), temveč prostor oglaševanja različnih tehničnih agend, ki se medsebojno bojujejo za maksimizacijo volilnih glasov. Mediji niso več prostor, v katerem nastopajo politične ideje, izoblikovane zunaj njega, temveč so politični projekti že v procesu svojega snovanja medijsko usmerjeni, tj. usmerjeni v medijski *image* in medijsko učinkovitost. Prej velja obratno: tudi občasni spusti političnih medijskih

obrazov med množice posnemajo medijske nastope in sledijo logiki medijskega spektakla. Druženje Boruta Pahorja z delavci ni zgodovinski preostanek nekdanje socialnodemokratske politike grajenja množične baze, temveč politični *reality show* – ko je med cestnimi delavci, vzame v roke lopato, tako kot udeleženci Kmetije vzamejo v roke vile ali molzni čeber.

Klasična meščanska demokracija je bila nestabilen, razmeroma krhek in ekonomsko ne nujno vedno učinkovit kompromis med, na eni strani, političnimi težnjami po enakosti, ki so izhajale iz meščanskih revolucij in uničenja aristokratskih privilegijev in ki so hkrati omogočale in presegele razvoj kapitalističnih ekonomskih razmerij (Gerstenberger, 2011, str. 68–69), ter, na drugi strani, kapitalistično realnostjo nujnosti reduciranja enakosti le na njeno pravno, formalno razsežnost. Šele v tehnokraciji, v tehnični obliki vodenja in upravljanja družbe, pa se morda dokonča dejanska ločitev med državo in družbo, kjer družba ne nastopa več – tudi ne v že tako omejeni obliki politične subjektivacije, značilne za meščanske demokracije – kot subjekt, temveč kot objekt vladanja, ki je s politiko povezan le prek medijev. Volitve v tehnokratsko korigiranih demokracijah imajo družbeno obliko Evrovizije – po medijski predstavi/nastopu glasujemo za najljubše tekmovalce.

NOVA SOCIALNA POLITIKA

V grobem lahko socialno politiko modernih kapitalističnih držav razdelimo na distribucijo brezplačnih javnih storitev (kot sta denimo javno zdravstvo in šolstvo) in distribucijo individualnih denarnih prejemkov (denimo socialne pomoči in nadomestila za brezposelnost); obe obliki državne socialne (re)distribucije skupaj pa lahko imenujemo družbena mezda. V nasprotju z individualno mezdo, ki jo delavec prejema neposredno od delodajalca, se družbena mezda financira posredno, prek davčne redistribucije presežne vrednosti. To pomeni, da se določen del (kolikšen je ta del, je odvisno od davčne politike posameznih držav) presežne vrednosti vrne delavcem, bodisi v obliki brezplačnih javnih storitev bodisi v obliki individualnih denarnih prejemkov. S tem se zagotavljata vsaj minimalna socialna pomoč tistim, ki nimajo neposrednega dostopa do individualne mezde, in univerzalen dostop do pomembnih socialnih storitev, kot sta zdravstvo in izobraževanje.

A to je idealizirana podoba socialne države, ki je v realno obstoječem kapitalizmu redek in prehodni pojav. V kapitalizmu razvoj socialne države in dobro življenje za vse nista cilja na sebi, temveč sta podrejena imperativu akumulacije kapitala, za katero je potrebna zdrava, relativno izobražena in krotka delovna sila. Vsak razvoj socialnih institucij, ki presega reprodukcijo delovne sile kot delovne sile, je v kapitalističnih družbah lahko le krhek in začasen rezultat družbenih bojev. Neoliberalne reforme socialne države od osemdesetih let 20. stoletja naprej lahko vidimo ravno kot poskus zaustaviti avtonomen razvoj socialnih institucij, ki je bil rezultat družbenih bojev v šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja: antipsihiatričnih bojev in bojev za reformo zapora, bojev znotraj univerz in izobraževalnega sistema, bojev za drugačno politiko do drog, za dekriminalizacijo in depsihiatrizacijo homoseksualnosti, tj. bojev, ki so krhali meščansko spodobnost in

moralo, uveljavljene družbene norme, družbeno disciplino in produktivistično, na množično produkcijo in potrošnjo vezano ureditev klasične socialne države v času t. i. fordizma. Rezultat teh družbenih bojev je bil, da so socialne institucije deloma začele preseirati kapitalistične norme in okvire.

Avtonomni razvoj socialnih institucij pomeni problem ne le s perspektive ekonomske učinkovitosti, temveč tudi ohranjanja splošne družbene discipline. Univerzalna dostopnost denarnih prejemkov v primerih revščine, brezposelnosti, enostarševskih družin itn. pomeni, da je vse več ljudem dostopna možnost od meznega dela neodvisnega življenja, saj osebni denarni dohodki niso povsem ali v večjem delu odvisni od vključenosti v mezdno razmerje, medtem ko je reprodukcija kapitalistične družbe odvisna od objektivne, strukturne prisile k meznemu delu, ki temelji ne le na ločenosti delavcev od produkcijskih sredstev, temveč od vseh oblik od meznega dela neodvisnega življenja. Če nezaposleni in revni dobijo denar za preživetje od države, to pomeni, da morda ne bodo na voljo za zaposlitev, tudi če bi gospodarstvo potrebovalo več delavcev, in da morda ne bodo sprejeli vsakega dela za vsako ceno in posledično ne bodo izvajali konkurenčnega pritiska na že zaposlene, kar je osnovna družbena vloga »rezervne armade brezposelnih«. V hipotetičnem idealnem modelu povsem razvite socialne države bi lahko vsakdo v katerikoli trenutku prekinil delovno razmerje in se ukvarjal z drugimi stvarmi, denimo jogo, vrtnarjenjem ali branjem klasičnih del svetovne literature, ne da bi ga zaradi tega moralo skrbeti, kako bo plačal položnice ali si kupil hrano in obleko. A ker je eksistenčna prisila k meznemu delu eden izmed osnovnih družbenih mehanizmov reprodukcije kapitalistične družbe kot take, realno obstoječa socialna država vedno naleti na določene meje, ko se avtonomni razvoj socialnih institucij in krhanje strukturne prisile k meznemu delu začne kazati kot družbeni problem oziroma problem tako ekonomske učinkovitosti kot splošne družbene discipline in morale.

V demokratičnih kapitalističnih državah sta stopnja razvitosti in način delovanja socialnih institucij vedno rezultat hkratnega delovanja več različnih in nasprotujočih si družbenih procesov. Politična uspešnost vsakokratne vlade je v veliki meri odvisna od njene zmožnosti zviševanja življenjskega standarda in splošne družbene blaginje. To pa vlada poskuša doseči z omejenimi proračunskimi sredstvi in tako, da ne bi ogrozila konkurenčnosti nacionalne ekonomije. Posameznim kapitalom sicer koristi tako razvoj splošne družbene infrastrukture (transporta, telekomunikacij, preskrbe z energijo) kot tudi izobražena in zdrava delovna sila, a hkrati vseeno ne marajo plačevati davkov in izkoristijo vsako možnost za lobiranje za njihovo znižanje. Prav tako je nemogoče vnaprej predvideti, do kakšne mere in v kakšni obliki je razvoj socialnih institucij še ekonomsko »vzdržen« in učinkovit, zaradi česar je ta razvoj predmet ostrih političnih in družbenih bojev, katerih rezultat so lahko ne le spremembe obsega socialnih pravic in storitev, temveč tudi, kot v primeru neoliberalnih reform javnih socialnih institucij, temeljne spremembe njihovega delovanja in poslanstva.

Neoliberalne reforme javnih institucij so usmerjene tako v spremembe v notranji organizaciji teh institucij kot v spremembe razmerja med socialnimi institucijami in njihovimi

uporabniki. Po eni strani gre za uvajanje novih načinov organizacije njihovega delovanja (t. i. novo javno upravljanje) in discipliniranja javnih uslužbencev, predvsem s pomočjo mehanizma medsebojne konkurence in kvantitativnih metod preverjanja uspešnosti. V primeru šol to pomeni uvajanje konkurenčnega tekmovanja med posameznimi šolami na način standardiziranih testov ter med posameznimi učitelji na način nenehnih in vse bolj kompleksnih kvantificiranih evalvacij. V zdravstvu, socialnem delu in v nekaterih državah tudi pri policijskem delu neoliberalne reforme pomenijo kvantificiranje uspešnosti glede na število uspešno rešenih »primerov« in hitrost njihovega reševanja.

Po drugi strani pa pri individualnih socialnih denarnih prejemkih prihaja do obrata predhodno prevladujoče logike delovanja socialne države na ravni razmerja med socialnimi institucijami in prejemniki socialne pomoči. Medtem ko je prej razvoj socialne države težil k univerzalnim socialnim pravicam ter univerzalnemu dostopu do denarne pomoči v primerih revščine in brezposelnosti, je za sodobno obdobje razvoja socialne države značilen prehod od brezpogojnih, univerzalnih socialnih pravic k pogojenim socialnim transferjem (Wahl, 2011). Tu ne gre le za spremembo v terminologiji, temveč ta označuje globlje družbene procese.

Možnost dostopa do državne denarne pomoči je vse bolj vezana na pripravljenost nezaposlenih in revnih za iskanje dela, zaradi česar se v angleščini ta oblika izvajanja denarne socialne pomoči imenuje *workfare* (v nasprotju s predhodno *welfare*) (Peck, 2001). To pomeni, da samo biti reven ali brezposeln ni več dovolj, da bi bil posameznik upravičen do denarne pomoči države, temveč mora pokazati tudi ustrezno moralno držo, biti pozitivno naravnani in aktivno iskati zaposlitev ter svojo aktivnost socialnim službam dokazovati s kopijami poslanih prošenj za zaposlitev ter obiskovanjem aktivacijskih seminarjev na zavodu za zaposlovanje; moralna ustreznost prejemnikov denarne socialne pomoči (oziroma socialnih transferjev) pa se preverja z uvajanjem novih disciplinskih in nadzornih mehanizmov, kot so nenapovedani obiski socialnih delavcev na domu (Krašovec, 2013).

Kot kaže primer Velike Britanije, cilj »aktivne politike zaposlovanja« – kjer se odgovornost za brezposelnost iz sistemskih procesov premešča na posameznika – ni zvišanje stopnje zaposlenosti, temveč narediti brezposelnost znova ekonomsko funkcionalno s povečevanjem eksistenčne odvisnosti in strukturne prisile posameznikov k mezdnemu delu, uvajanjem prisilnega dela za brezposelne (državni programi »reaktivacije« brezposelnih) in spreminjanjem brezposelnih v dejansko rezervno armado delovne sile, ki pomeni konkurenčni pritisk na že zaposlene (Aufhebung, 2012). V Veliki Britaniji je dostop do denarne socialne pomoči pogojen tudi z obiskovanjem delavnic pozitivnega mišljenja, meditacije ter spreminjanja negativnih čustvenih in miselnih navad, ki naj bi nam preprečevale prepoznati in izkoristiti priložnosti, ki nam jih ponuja življenje (Friedli in Stearn, 2015).

Poleg tega ima nova socialna politika še eno pomembno družbeno razsežnost: spreminjanje splošne družbene morale. V *workfare* socialni ureditvi posameznik ne nosi odgovornosti le za lastno usodo, temveč tudi moralno odgovornost za stanje družbe kot celote. Če kadimo, jemo hitro pripravljeno hrano, se ne rekreiramo in ne pazimo na svoje

zdravje, ne škodimo le sebi, temveč celotni družbi, ker naše zdravljenje pomeni trošenje davkoplačevalskega denarja; parazitiramo na redkih virih, ki bi bili, če bi se obnašali bolj odgovorno, lahko uporabljeni drugače. Enako velja, če ne razmišljamo dovolj pozitivno, nismo dovolj veseli, optimistični in energični pri iskanju zaposlitve – s tem ko prejemamo nadomestilo za brezposelnost, poštenim, delovnim, produktivnim davkoplačevalcem odžiramo proračunska sredstva in jih po nepotrebnem finančno obremenjujemo (Lessenich, 2015, str. 121–144).

V nasprotju s tezami o neoliberalizmu kot koncu solidarnosti in trganju vseh družbenih vezi je v neoliberalnih družbah družbena integracija kvečjemu močnejša kot prej. Medtem ko je klasična socialna država vsaj določenemu številu ljudi omogočala boemsko življenje in dopuščala vsaj določeno mero indiferentnosti do družbenih norm, javne morale in pravil spodobnosti, danes obstranci v novem socialnem režimu čutijo vso moralno in psihološko težo lastne neproduktivnosti in so tesno družbeno integrirani, a tokrat kot objekti zasramovanja, ki so družbeno prikazani kot breme na proračunskih virih skupnosti in negativen zgled za podjetne in konkurenčne, pozitivno misleče, vitalne, zdrave in produktivne člane skupnosti.⁴

LITERATURA

- Aufhebung (2012). The New Workfare Schemes in Historical and Class Context. *Libcom*. Pridobljeno s <http://libcom.org/library/editorial-%E2%80%98new%E2%80%99-workfare-schemes-historical-class-context>.
- Bonefeld, W. (2013). Free Economy and the Strong State. *Libcom*. Pridobljeno s <https://libcom.org/library/free-economy-strong-state-some-notes-state-werner-bonefeld>
- Foucault, M. (2015). *Rojstvo biopolitike*. Ljubljana: Krtina.
- Friedli, L. in Stearn, R. (2015). Positive Affect as Coercive Strategy. *Medical Humanities*. Pridobljeno s <http://mh.bmj.com/content/41/1/40.full>.
- Gerstenberger, H. (2007). *Impersonal Power*. Leiden, Boston: Brill.
- Gerstenberger, H. (2011). The Historical Constitution of the Political Forms of Capitalism. *Antipode* 43(1), 60–86.
- Gilmore, O. (2014). Europe Forged in Crisis. *Viewpoint*. Pridobljeno s <https://viewpointmag.com/2014/10/26/europe-forged-in-crisis-the-emergence-and-development-of-the-eu/>.
- Heinrich, M. (2006). A Thing with Transcendental Qualities. *Monthly Review*. Pridobljeno s <http://mrzine.monthlyreview.org/2006/heinrich031106.html>.
- Heinrich, M. (2013). *Kritika politične ekonomije: uvod*. Ljubljana: Sophia.
- Hirsch, J. (2014). *Gospodstvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Sophia.
- Krašovec, P. (2013). Poverty and Inequality in Slovenia, 2005–2011. *Rosa Luxemburg Stiftung*. Pridobljeno s http://arhiv.rosalux.rs/userfiles/files/POVERTY_AND_WEALTH.pdf.
- Lessenich, S. (2015). *Ponovno izumljanje socialnega*. Ljubljana: Krtina.
- McNally, D. (2012). The Continuing Global Slump. *New Socialist*. Pridobljeno s <http://www.newsocialist.org/662-the-continuing-global-slump>.

⁴ S te točke bomo nadaljevali v naslednjem članku, v katerem se bomo ukvarjali s psihoafektivno strukturo in učinki neoliberalizma. Članek bo objavljen v eni od prihodnjih števil revije.

- Mirowski, P. (2009). Defining Neoliberalism. V P. Mirowski in D. Plehwe, (ur.), *The Road from Mont Pelerin* (str. 417–455). Cambridge, London: Harvard University Press.
- Peck, J. (2001). *Workfare States*. New York: Guilford Press.
- Wacquant, L. (2008). *Zapori revščine*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Wahl, A. (2011). *The Rise and Fall of the Welfare State*. London: Pluto Press.